

КОСТАШ Н. В.,
студентка II курсу магістратури
(Інститут права Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.137.32

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.36>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ПІД ЧАС СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ І СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

У статті проаналізовано основні процесуальні аспекти забезпечення доступу до правосуддя під час проведення спеціального досудового розслідування та спеціального судового розгляду як з позиції науки, так і з позиції законодавця. Зокрема, зосереджено увагу на наступних особливостях проведення спеціальних порядків кримінального провадження. Участь захисника під час проведення спеціальних порядків кримінального провадження є обов'язковою. Акцентовано увагу, що орган досудового розслідування має постійно вживати заходів щодо встановлення місця перебування особи, не обмежуватись лише констатацією оголошення у розшук та наявними матеріалами щодо місць проживання чи перебування, за якими особа повідомлялась або викликалась раніше. Підтримано точку зору науковців, що у спеціальному судовому провадженні, якщо підозрюваний, обвинувачений не контактує із призначеним захисником, на суд покладається не тільки обов'язок щодо забезпечення права на захист, а й оцінка ефективності такого захисту. Автором в даній статті встановлено, що слідчий, прокурор в повній мірі повинен з посиланням на допустимі, належні та достатні докази з дотримання норм КПК довести, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук.

Праналізована позиція законодавця щодо порядку вручення процесуальних документів підозрюваному, обвинуваченому при здійсненні спеціального кримінального провадження. Приділено увагу також і іншим важливим особливостям проведення спеціальних порядків в кримінальних провадженнях. Зроблено висновок, що спеціальне досудове розслідування і спеціальний судовий розгляд забезпечують як невідворотність покарання для підозрюваних, обвинувачених, так і гарантії захисту їх процесуальних прав.

Ключові слова: доступ до правосуддя, спеціальне досудове розслідування, спеціальний судовий розгляд, захисник, підозрюваний, обвинувачений.

Kostash N. V. Peculiarities of ensuring access to justice during special pre-trial investigation and special trial

The article analyzes the main procedural aspects of ensuring access to justice during special pre-trial investigation and special court proceedings from both the scientific and legislative perspectives. In particular, the author focuses on the following peculiarities of special criminal proceedings. The participation of a defense counsel in special criminal proceedings is mandatory. It is emphasized that the pre-trial

investigation body must constantly take measures to establish the whereabouts of a person, not limited to the statement of a wanted notice and the available materials on the places of residence or stay to which the person was previously reported or summoned. The author supports the view of scholars that in special court proceedings, if a suspect or an accused does not contact the appointed defense counsel, the court is entrusted with not only the obligation to ensure the right to defense, but also to assess the effectiveness of such defense. In this article, the author establishes that the investigator or prosecutor must fully prove, with reference to admissible, relevant and sufficient evidence in compliance with the provisions of the Criminal Procedure Code, that the suspect is hiding from the investigating authorities and the court in the temporarily occupied territory of Ukraine, in the territory of the state recognized by the Verkhovna Rada of Ukraine as the aggressor state, with the aim of evading criminal liability and/or is put on the international wanted list. The author analyzes the legislator's position on the procedure for serving procedural documents to a suspect or an accused in special criminal proceedings. Attention is also paid to other important features of special procedures in criminal proceedings. The author concludes that a special pre-trial investigation and a special trial ensure both the inevitability of punishment for suspects and accused persons and guarantees of protection of their procedural rights.

Key words: *access to justice, special pre-trial investigation, special trial, defense counsel, suspect, accused.*

Вступ. Перш за все, варто зазначити, що запровадження спеціальних порядків кримінального провадження, зокрема, спеціального досудового розслідування та спеціального судового розгляду, на думку автора, було викликане необхідністю забезпечити як невідворотність покарання для підозрюваних, обвинувачених, які переховуються від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошені у міжнародний розшук, так і гарантій захисту їх процесуальних прав. Ефективність забезпечення доступу до правосуддя під час спеціального досудового розслідування і спеціального судового розгляду залежить в першого чергу від рівня досконалості кримінального процесуального законодавства України, яке потребує постійного глибокого дослідження як з врахуванням нових тенденцій у сфері вивчення кримінального процесуального права, так і з врахуванням змін, які відбуваються в нашій країні.

Проблематика забезпечення доступу до правосуддя під час спеціального досудового розслідування та спеціального судового розгляду досліджує у роботах таких вчених: Д.О. Шумейко, В. Дрозд, О.О. Нагорнюк-Данилюк, А.В. Шевчишен, А.С. Тукієв, О.Ю. Татаровий, Ю.П. Алєнін, І.В. Басиста, Г.П. Власова, Д.Т. Арабулі, В.І. Галаган, І.В. Гловюк, С.А. Головатий, О.В. Малєнко, В.В. Онопенко, В.Т. Маляренко та іншими. Незважаючи на вагомий внесок зазначених вище науковців в дослідженні тематики спеціальних порядків кримінального провадження, вона не втрачає своєї актуальності, зважаючи на масове вчинення російськими військовослужбовцями та високопосадовцями РФ кримінальних правопорушень проти України.

Постановка завдання. Теоретико-правовий правовий аналіз окремих процесуальних аспектів проведення спеціальних порядків кримінального провадження як з позиції науки, так і з позиції законодавця, висловлення власної наукової позиції щодо зазначених питань.

Результати дослідження. Перед тим як перейти до детального дослідження окремих процесуальних моментів спеціального кримінального провадження дамо його визначення з точки зору науковців, які поглиблено займалися вивченням цих питань. Так, О.О. Нагорнюк – Данилюк визначає спеціальне провадження в кримінальному процесі України- як особливий порядок кримінального провадження, що охоплює спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження і передбачає спрощену процедуру їх здійснення

у випадках, передбачених КПК України, стосовно підозрюваного (обвинуваченого), який переховується від органів досудового розслідування та суду, ухиляючись від кримінальної відповідальності, за умови дотримання загальних засад кримінального провадження з метою забезпечення швидкого й ефективного захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень [1, с. 118]. Як вірно, на нашу думку зазначає В. Дрозд, дані види диференційованої процесуальної форми кримінального провадження не можна називати спрощеними, адже як досудове розслідування, так і судове провадження відбувається з дотримання вимог усіх процедурних питань, передбачених у КПК України. Основним винятком є відсутність самого підозрюваного, обвинуваченого в процесі, в чому загалом і полягає сутність даного провадження [9].

А.В. Шевчишен спеціальне досудове розслідування розуміє як екстраординарний порядок здійснення досудового розслідування, який застосовується у передбачених кримінальним процесуальним законом випадках ухилення підозрюваного від кримінальної відповідальності шляхом переховування від органів слідства та суду, спрямований на забезпечення доказування на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні з урахуванням стандартів справедливого правосуддя [2, с. 29–30]. А.С. Тукієва, розглядає спеціальне (заочне) досудове розслідування як провадження, що здійснюється: по-перше, з посиленими процесуальними гарантіями; по-друге, в особливому порядку; по-третє, за наявності передбачених у законі підстав та умов [3]. З-поміж зазначених визначень науковців, на думку автора найбільш доречним з них є визначення Шевчишена, який більш повно відображає позицію законодавця, яку підтримує автор.

Проаналізувавши положення кримінального процесуального закону, зокрема положення глави 24-1 КПК, автор дає наступне визначення спеціального досудового розслідування: спеціальне досудове розслідування – це спеціальний порядок здійснення кримінального провадження, який здійснюється в порядку і щодо злочинів передбачених КПК стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук.

Важливою гарантією захисту інтересів підозрюваного в спеціальному досудовому розслідуванні, як передбачає законодавець є те, що клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається не лише за участю прокурора або слідчого за погодженням з прокурором, а і за участю захисника. Копії процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, надсилаються захиснику.

Також, автор вважає правильною позицію законодавця, що слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, якщо прокурор, слідчий не доведе, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук. Тобто, на думку автора, слідчий, прокурор в повній мірі повинен з посиланням на допустимі, належні та достатні докази з дотримання норм КПК довести, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, та/або уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся.

Крім того, автор вважає, що законодавець доречно звертає увагу, що під час вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати наявність достатніх доказів для підозри особи щодо якої подано клопотання у вчиненні кримінального правопорушення. Але, автор би доповнив зазначене положення закону, що слідчий суддя повинен врахувати не лише достатність доказів, а їх належність

і допустимість, що, на нашу думку, повністю відповідатиме положенням кримінального процесуального закону щодо дослідження доказів.

Також варто звернути увагу, що законодавець щодо порядку вручення процесуальних документів підозрюваному при здійсненні спеціального досудового розслідування в ч. 1 ст. 297-5 КПК передбачає, що повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора [10]. В контексті цього положення кримінального процесуального закону вірною, на нашу думку, є позиція Д.О. Шумейко, що формулювання законодавця «останнє відоме місце проживання чи перебування», не завжди видається, що таким місцем є раніше встановлене певне місце, тобто якщо під час досудового розслідування встановлено, що особа перебуває за певною адресою і за цією адресою її інформували про процесуальні дії і рішення, то така особа може змінити місце перебування, а отже, надсилання їй повісток про виклик під час здійснення спеціального досудового розслідування має відбуватись за останньою адресою, що має бути підтверджене фактичними даними. Тому орган досудового розслідування має постійно вживати заходів щодо встановлення місця перебування особи, не обмежуватись лише констатацією оголошення у розшук та наявними матеріалами щодо місць проживання чи перебування, за якими особа повідомлялась або викликалась раніше. Потрібно визначити всі місця, де особа проживала постійно, переважно або тимчасово. Вчений правильно, на думку автора, звертає увагу, що з буквального тлумачення закон не передбачає обов'язку уповноважених органів надсилати повідомлення і за останньою відомою адресою проживання, і за останньою відомою адресою перебування, тобто досить надсилання за однією з таких адрес. На думку Шумейко, доцільним є надсилання повістки про виклик за адресою проживання (реєстрації), а також усіма адресами, які можуть бути визначені як адреси перебування, якщо про таку можливість свідчать обставини і матеріали провадження [8].

Автор підтримує позицію Д.О. Шумейко, що порядок вручення процесуальних документів, передбачений ст. 297-5 КПК України, потрібно нормативно поширити на момент звернення слідчого, прокурора з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування. Вчений вважає, що для цього потрібно доповнити ч. 1 ст. 297-2 пунктом 7 у такій редакції: «відомості про повістки про виклик підозрюваного, що надсилались за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та опубліковані у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційних веб-сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування» [8].

Варто зазначити, що процедура *in absentia* регламентована у низці міжнародних актів, зокрема в :Рекомендації № 6 R(87)18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя», Резолюції (75) 11 Комітету Міністрів Ради Європи «Про критерії, що регламентують розгляд, який проводиться за відсутності обвинуваченого», Європейській Конвенції про міжнародну дійсність судових вироків та інших документах, що підтверджує визнання міжнародним співтовариством можливості і доцільності її здійснення .

Так, в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № 6 R (87) 18 щодо спрощення кримінального провадження, зазначається, що держави-члени повинні розглянути та дозволити судам першої інстанції розглядати справи й ухвалювати відповідно до них рішення за відсутності обвинуваченого, принаймні щодо дрібних правопорушень, з урахуванням виду покарання, яке може бути накладене, та за умови, що обвинувачений був проінформований належно про дату судового засідання і про своє право на законне чи інше представництво [5].

Резолюція (75) 11 Комітету Міністрів Ради Європи зазначає критерії, що регламентують розгляд, який проводиться за відсутності обвинуваченого до них, зокрема, відносяться [6]:

– справа жодної особи не може бути розглянута, якщо особа впродовж часу, який дозволяє їй з'явитися до суду й підготувати свій захист, не була повідомлена повістками про

дату та місце судового розгляду, якщо тільки не буде встановлено, що вона навмисно прагнула уникнути правосуддя;

- повістки повинні вказувати на наслідки неявки обвинуваченого на судовий розгляд;
- суд повинен відкласти розгляд справи у випадку, якщо встановить, що повістка була вручена обвинуваченому, який не з'явився на розгляд, але є підстави вважати, що у нього виникли перешкоди для забезпечення явки, та особиста присутність обвинуваченого визнається судом обов'язковою;
- справа не повинна розглядатися за відсутності обвинуваченого, якщо є можливість перенести її розгляд на територію іншої держави або звернутися із запитом про видачу;
- у разі розгляду справи за відсутності обвинуваченого, докази повинні збиратися звичайними способами, а сторона захисту повинна мати право втручатися в цей процес;
- судові рішення, ухвалені за відсутності обвинуваченого, має бути доведено до його відома згідно з правилами вручення повісток для явки в суд.

Варто зазначити, що положення зазначених міжнародних актів відображені в кримінальному – процесуальному законодавстві України частково. Зокрема, національне кримінальне процесуальне законодавство не регулює порядок проголошення вироку суду за відсутності обвинуваченого в порядку *in absentia*. Зважаючи на вищезазначене, автор вважає, що судові рішення, ухвалені за відсутності обвинуваченого в спеціальному судовому провадженні, має бути доведено до його відома згідно з правилами вручення повісток для явки в суд. В такому разі будуть дотримуватися положення документів міжнародного значення, зокрема положення Резолюції (75) 11 Комітету Міністрів Ради Європи «Про критерії, що регламентують розгляд, який проводиться за відсутності обвинуваченого».

В контексті дослідженої нами теми варто згадати практику ЄСПЛ. Так, у рішеннях ЄСПЛ у справах «Колоцца проти Італії» від 12 лютого 1985 року; «F.C.V. проти Італії» від 28 серпня 1991 року; «Т. проти Італії» від 12 жовтня 1992 року; «Пуатрімоль проти Франції» від 23 листопада 1993 року, «Кромбах проти Франції» від 13 лютого 2001 року; «Меденіца проти Швейцарії» від 14 червня 2001 року; «Шомоді проти Італії» від 18 травня 2004 року; «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» від 24 травня 2007 року висвітлено пункт про здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого в аспекті вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка закріплює право кожного на справедливий суд. Зокрема, відсутні порушення ст. 6 ЄКПЛ, коли немає підстав вважати, що обвинувачений не був належно повідомлений про розпочате щодо нього судові провадження, і якщо він згодом може домогтися ухвалення нового судового рішення за його участі, в якому містилася б оцінка обґрунтованості висунутих проти нього обвинувачень, а також за умов дотримання інших гарантій його конвенційних прав. Це положення свідчить про те, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого не суперечить вимогам цього нормативно-правового акта міжнародного значення [7].

Щодо здійснення спеціального судового розгляду, то його порядок наразі регулюється лише ч.ч. 3, 4, ст. 323 КПК. Проаналізувавши положення кримінального процесуального закону можна, на думку автора, виділити наступні важливі особливості проведення спеціального судового розгляду:

- здійснюється щодо злочинів, зазначених у частині другій статті 297-1 КПК;
- за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором з метою ухилення від кримінальної відповідальності;
- оголошення обвинуваченого в міжнародний розшук (альтернативна особливість);
- стосовно обвинуваченого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся;
- здійснюється за клопотанням прокурора, до якого додаються матеріали про те, що обвинувачений знав або повинен був знати про розпочате кримінальне провадження. Встановивши, що прокурор дотримався вимог КПК при складанні зазначеного клопотання, суд

постановляє ухвалу про здійснення спеціального судового провадження стосовно такого обвинуваченого;

- участь захисника у спеціальному судовому провадженні є обов'язковою;
- повістки про виклик обвинуваченого у разі здійснення спеціального судового провадження надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування, а процесуальні документи, що підлягають врученню обвинуваченому, надсилаються захиснику;
- якщо після постановлення ухвали про спеціальне судове провадження обвинувачений з'явився або був доставлений до суду, судовий розгляд продовжується з моменту постановлення ухвали про здійснення спеціального судового провадження згідно із правилами, передбаченими КПК. За клопотанням сторони захисту суд продовжує судовий розгляд з моменту з'явлення обвинуваченого в судовому засіданні та повторно досліджує окремі докази, які досліджувалися за відсутності обвинуваченого (якщо про таке дослідження доказів просить сторона захисту).

Як вірно, на нашу думку, зазначає Шумейко Д.О. одним з актуальних залишається питання участі захисника за призначенням, який не контактує з підзахисним. На думку науковця убачається, що здійснення захисту за призначенням не є порушенням права на захист і спірні ситуації тут будуть вирішуватись радше з позицій ефективності захисту, де, на його думку, потрібно орієнтуватись не тільки на процесуальну активність захисника, а й враховувати інші критерії, зокрема своєчасність, кваліфікованість, послідовність позиції, а головне – відповідність дій захисника призначенню захисту: з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого – тобто інтересам підзахисного. У спеціальному судовому провадженні, якщо підозрюваний, обвинувачений не контактує із призначеним захисником, на думку науковця, на суд покладається не тільки обов'язок щодо забезпечення права на захист, а й оцінка ефективності такого захисту [4].

Слід зазначити, що важливою процесуальною гарантією для обвинуваченого в кримінальному провадженні є те, що він має право подати апеляційну скаргу на обвинувальний вирок суду, ухваленого за результатами спеціального судового провадження, за умови надання обвинуваченим підтвердження наявності поважних причин, передбачених статтею 138 КПК. Варто відмітити, що, на думку автора, зазначені обставини повинні одержати належну правову оцінку з боку суду на їх поважність залежно від обставин конкретного кримінального провадження.

Висновки. Спеціальне досудове розслідування і спеціальний судовий розгляд забезпечують як невідворотність покарання для підозрюваних, обвинувачених, які переховуються від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошені у міжнародний розшук, так і гарантії захисту їх процесуальних прав. Важливо дотримуватися норм кримінально процесуального закону під час застосування спеціальних кримінальних проваджень, адже від цього залежить забезпечення підозрюваному, обвинуваченому доступу до справедливого правосуддя

Список використаних джерел:

1. Нагорнюк-Данилюк О. О. Поняття, сутність і значення інституту спеціального провадження в кримінальному процесі України. Право і Безпека. 2015. № 2. С. 113–120.
2. Шевчишен А. В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... док-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2019. 624 с.
3. Тукиев А. С. Проблемы процессуальной формы заочного уголовного судопроизводства : автореф. дисс. ... канд. юрид наук: 12.00.09. Караганда. 2005. 20 с.
4. Шумейко Д.О. Особливості здійснення судового розгляду у спеціальному кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3/105. 437 с.

5. Рекомендація № 6R (87): Рада Європи, Міжнародний документ від 17.09.1987 року
URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_339
6. Резолюція 75 (11): Совет Европы, Международный документ от 19.01.1973 года
URL: http://echr-base.ru/res75_11.jsp
7. Методичні рекомендації щодо процесуального керівництва спеціальним досудовим розслідуванням. Схвалено протоколом засідання науково-методичної ради від 25.05.2017 р. № 4. 65 с.
8. Шумейко Д.О. Порядок вручення процесуальних документів підозрюваному під час здійснення спеціального досудового розслідування. *Право і суспільство*. 2020. № 2, частина 3. С. 201–202.
9. Дрозд Д. Спеціальне досудове розслідування (in absentia) як диференційована форма кримінального провадження. *Підприємництво, Господарство і Право*. 2020. № 7. С. 334.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.05.2012. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=absentia#w1_10

